

“A 16-17. századi Erdély történetének egésze, de különösen politikai és hadtörténete aránytalanul ismertebb, mint kormányzatának története. Miközben elsősorban Szilágyi Sándor és köre ontotta a politikai történeti monográfiákat, történeti életrajzokat (a forráskiadás arányairól nem is beszélve), ezekkel a művekkel párhuzamosan közigazgatástörténeti munka aránytalanul kevesebb született” – állapította meg két évtizede Trócsányi Zsolt.¹ A helyzet lényegesen azóta sem változott: ha az említett, a központi kormányzat szerveinek hatáskörét, működését feldolgozó munkájával Trócsányi a fehér foltok egyikét megszüntette (természetesen kiegészíteni és pontosítanivalók maradtak), addig a közigazgatás, jog- és igazságszolgáltatás alsóbb szintjeinek, így a vármegye intézményének is – s az elkövetkezendőkben megállapításaink erre a szűkebb területre vonatkoznak – alapos feltárásával máig adós maradt az erdélyi történetírás. Ennek törlesztéséhez azonban a legfontosabb források, a vármegyei jegyzőkönyvek kiadására, vagy legalábbis igen alapos, sokszempontú feldolgozására, s ezt követően résztanulmányok megírására lett volna szükség, ami a magyarországi vármegyék esetében megtörtént, bár a jegyzőkönyvek kiadása ott is az 1980-as évekig váratott magára. Az erdélyi történetírásnak ez a jónéhány évtizednyi lemaradása, ami egy sor, a fejedelemségkori közigazgatással és jogszolgáltatással kapcsolatosan felmerülő, az általánosságokon túlmenő kérdés megválaszolatlanságát okozta, nemcsak az elmúlt ötven esztendő rovására írható: az említett területekkel szembeni érdektelenség, kevés kivétellel, már az 1945 előtti időszak történetírására is érvényes. Elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk ezért a kérdés szélesebb körű, a magyar történetírás egészét felölelő kutatástörténeti áttekintését, irodalmának számbavételét.²

A magyarországi és erdélyi szakirodalmat, forráskiadást 1918-ig párhuzamosan tekintenénk át. A vármegye története iránti érdeklődés első jelei a magyar történetírásban a 18. században mutatkoztak, a történeti-földrajzi kutatásokat elindító Bél Mátyás, a forrásgyűjtő- és közlő Kovachich Márton György és fia, József Miklós, Vályi András nevéhez fűződnek, Erdélyben pedig Benkő József államismereti iskola-teremtő munkásságát kell megemlítenünk. Az ő kezdeményezésüket a 19. század században Fényes Elek, gr. Teleki József, Csánki Dezső folytatta, erdélyi vármegyékre, pontosabban csupán négyre, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Torda, vonatkozó adatokat ez utóbbi tartalmaz. A vármegyei intézmény szervezetét, működését, politikai szerepét feltáró munkák azonban csak a 19. század harmadik évtizedével kezdődően jelentek meg, bírósági gyakorlatára,

¹ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690*. Bp., 1980. 8.

² A kezdetektől eltekintve azokat a munkákat igyekszünk számbavenni, melyek korszakunkkal foglalkoznak, vagy erre vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

jogszolgáltató tevékenységére vonatkozóan pedig Zsoldos Ignácnak a szolgabírói hivatalról írott műve 1842-ben.³ A vármegyék története iránti érdeklődés és kutatás a millenniumra megjelenő vármegyei monográfiák előkészítésével kapott újabb lendületet. E monográfiák ugyan igen változó színvonalúak, esetenként néhány esztendő késéssel kerültek kiadásra, mint a más szempontból példaértékű, Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József, majd Kádár József közös munkájának eredményeként megjelent *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Ennek első kötetében kapott helyet Pokoly Józsefnek az erdélyi vármegyei intézmény történetéről írott, máig alapvető tanulmánya.⁴ Ami a vármegyék története legértékesebb forrásainak, a vármegyei jegyzőkönyvek kiadását illeti, a 19. században csak a Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen szerkesztette, egyes vármegyei statutumokat tartalmazó *Corpus statutorum Hungariae municipalium* c. kiadvány látott napvilágot, melynek első, 1885-ben kiadott kötete tartalmazza az erdélyi törvényhatóságok határozatait. Annak ellenére, hogy három évvel a megjelenése után Jakab Elek a *Századok*-ban rámutatott a kiadvány hiányosságaira, ezek kiigazítására, a források teljesebb kiadására nem tettek kísérletet.⁵ A vármegyei levéltárak számbavételére is alig néhány esztendővel korábban, az 1880-as évek elején került sor, s a belügyminisztériumi kérdőpontokra adott válaszokat Pauler Gyula közölte a *Századok* 1881-es évfolyamában, majd Thallóczy Lajos a Magyar Történelmi Társulat 1885-ös kongresszusán tartott előadásában.⁶ A századfordulótól az első világháború végéig terjedő időszakban sorra jelentek meg a magyarországi vármegyék szervezetét, működését részletesen feltáró munkák, így Osváth Gyula, Fekete Lajos tanulmányai. Erdélyben azonban a századfordulót követően – a millenniumra készített, ám esetenként csak az 1900-as évek elején kiadott, vitatható tudományos értékű vármegyei monográfiáktól eltekintve – korszakunkra vonatkozóan csupán egyes vármegyék lustrái kerültek közlésre a Genealógiai Füzetekben.⁷ Magyarországon a kutatások 1918-at követően töretlenül folytatódtak, így a harmincas évek elejére napvilágot láttak a vármegyei polgári és büntető peres eljárását tárgyaló értekezések Torday Lajos illetve Meznerics Iván tollából, de meg kell említenünk Föglein Antal közleményeit a Levéltári Közleményekben az 1930-as évek második felében a vármegyei nótáriusról, jegyzőkönyvről és levéltárról.⁸ A második világháború alatt látott

³ Zsoldos Ignác: *A szolgabírói hivatal. I. Törvénykezési rész*. Pápa, 1842.

⁴ Pokoly József: *A vármegyei intézmény története 1301-1886*. In: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I. Dész, 1901.

⁵ Jakab Elek könyvismertetése Sz. (XXII) 1888. 541-550, 642-659.

⁶ Pauler Gyula, *Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez*, In Sz. (XV) 1881, p. 402-410. Thallóczy Lajos, az a) osztály előadójának értekezése a történelmi anyagról, Sz. (XIX) 1885. p. 24-33.

⁷ Osváth Gyula: *A vármegyei autonómia kifejlődése és a vármegyei tisztviselők jogállása 1848-ig*. Rimaszombat, 1912.; Uő: *A magyar vármegyei szervezet 1608-ig. Jogtörténeti tanulmány*. Bp. 1914. Fekete Lajos: *A vármegyei tisztikar a XVI-XVII. században*. Bp. 1914.

⁸ Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából I. sz.). Bp. 1933.; Torday Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16-19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 2. sz.). Bp. 1933.; Föglein Antal: *A vármegyei jegyzőkönyv*. In *Levéltári Közlemények*. (1938). 142-167.; Uő, *A*

napvilágot Angyal Pál és Degré Lajos munkája a 16-17. századi erdélyi büntetőjogról⁹, majd a háborút követően több újabb munka is megjelent a jog- és közigazgatástörténet köréből, így Ember Győzőnek *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*, a *Jogtörténeti tanulmányok* különböző köteteiben, vagy a Bónis György és Degré Lajos szerkesztette, 1971-ben megjelent *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából* c. tanulmánykötetben. Az 1980-as évek elején a Művelődési Minisztérium Közgyűteményi Főosztálya Levéltári Osztályának kezdeményezésére és irányításával, az Országos Tudományos Kutatási Alap anyagi támogatásával megindult az az országos méretű vállalkozás, mely az 1711 előtti vármegyei jegyzőkönyvek kiadását tűzte ki célul. Ennek eredményeként általában folyamatosan jelentek, jelennek meg a vármegyei protokollumokból készített regeszta kötetek, illetve Pest-Pilis-Solt vármegye esetében immár a második, 1740-ig terjedő sorozat is lezárult, néhány ilyen jellegű kezdeményezés viszont az első egy-két kötet után elakadt, vagy csak nemrégiben indult.¹⁰

Az erdélyi, román és magyar, történetírás 1918 után a vármegyei intézmény története tekintetében újabb eredményeket alig tud felmutatni. Ioan Lupaş ugyan a Revista Arhivelor első, 1924-26-os évfolyamában a már megjelent magyar közlések alapján ismertette az erdélyi vármegyei és városi levéltárakat,

vármegyei notárius, In *Levéltári Közlemények*. (1936). 149-171.; Uő, *A vármegyei levéltárak első állandó őrzőhelye*, In *Levéltári Közlemények*. (1942-1945). 196-254.

⁹ Angyal Pál – Degré Lajos: *A XVI-XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata*. Bp. 1943 (Angyal szeminárium kiadványai 49).

¹⁰ Az eddig megjelentek az Írott emlékezet. Másfél évtized levéltári kiadványaiból c., 2001-ben megjelent kiadvány alapján: Barsi János: *Borsod vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1577-1578*. Miskolc, 2001. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 41.); Tóth Péter: *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1571-1579*. Miskolc, 1996. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 35.); Uő: *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok) I. 1558-1560*. Miskolc, 1990; Uő, *Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1561-1563*. (szerk. Dobrossy István) Miskolc, 2001. (Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek 40.); Gecsényi Lajos: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1580-1616*, Győr, 1990; Uő: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1617-1626*. Győr, 1995; Tóth Péter: *Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579-1589*. Sopron, 1994; Kántor Klára: *Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1638-1702*. (szerk. Erdélyi Szabolcs) Esztergom, 1999. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 4. Jegyzőkönyvi regeszták 1.); Oborni Teréz: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1597-1603)*. Salgótarján, 2000; Tóth Péter: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1652-1656)*. Salgótarján, 2001; Balogh István: *Regeszták Szatmár vármegye jegyzőkönyvéből (1593-1616)*. Nyíregyháza, 1986; Henzsel Ágota: *Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1629-1634. II/1. Nyíregyháza, 1996; Küstlermé Virág Éva: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635-1640. II/2. Nyíregyháza, 1997; Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1595-1600*. (szerk. Feiszt György) Szombathely, 1989. IX, 309, [11] p. (Vas megyei levéltári füzetek 2.); Uő: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 2. 1601-1602, 1631-1641*, (szerk. Feiszt György) Szombathely, 1992. (Vas megyei levéltári füzetek 6.); Bilkei Irén – Turbuly Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1555-1611*, Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29); Turbuly Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2. 1611-1655*, Zalaegerszeg, 1996. (Zalai Gyűjtemény 39).

mivel azonban a 17. századi vármegyei protokollumok nagyrészt magyar nyelvűek, a román szakemberek többsége nem tudta hasznosítani adataikat, másrészt pedig, részben az előbbiből következően, a fejedelemség kora, és különösen annak közigazgatása, bíraskodási szervezete, gyakorlata iránt elég csekély érdeklődést mutatott a román történettudomány.¹¹ Az elkövetkező évtizedekben Olivia Pescariu ugyanennek a folyóiratnak az 1962-es évfolyamában, Kolozs vármegye levéltárának bemutatása elé egy rövid, s a 17. századi fejlődést éppen csak nagyvonalakban tárgyaló, tévedésektől sem mentes bevezetőt írt, érintőlegesen foglalkozott a témával Kiss András az úriszékről, David Prodan pedig az erdélyi falusbíróságról írott tanulmányában, majd előbbi a Román Állami Levéltár Kolozs Megyei Fióklevéltárának 1979-es útmutatójában a területi-közigazgatási szervek levéltárai elé írott alapos, ezen intézmények hatáskörét, működését, történeti fejlődését is felvázoló tanulmányában.¹² Azt is el kell azonban mondanunk, hogy diktatúra utolsó évtizedeinek levéltári viszonyai sem tették lehetővé egy ilyen jellegű munka megkezdését. Változást az 1990-es évek hoztak e téren is: 1994-ben megjelent Kiss András csaknem egy évtizede kéziratban maradt, alapvető tanulmánya a vármegyei filiális szék keletkezéséről¹³, 1999-ben pedig az előbbi és Jakó Zsigmond kezdeményezésére, Kiss András és e sorok írójának részvételével és az OTKA támogatásával megindultak az erdélyi fejedelemségkori vármegyei jegyzőkönyvek kiadási munkálatai.

A források. Természetesen a munka megkezdése előtt áttekintettük, melyek azok a vármegyék, amelyek levéltárában 17. századi közgyűlési- és törvénykezési protokollumok találhatók. Közismert, hogy az erdélyi vármegyék fejlődése eltér a magyarországitól: a vajdai intézmény erősen gátolta a vármegyék mint önálló intézmények megnyilvánulását, s a hét erdélyi vármegye a vajdával az élen egy magyarországi vármegyeként szerepelt a királyság politikai színpadán. A tulajdonképpeni vármegyei fejlődés csak a fejedelemség kialakulása után indult meg, s a jegyzőkönyvek vezetése is ezután vette kezdetét. Annak ellenére, hogy 16. századi jegyzőkönyv nem maradt fenn, s ebben az állandó székhely hiánya is közrejátszott, valószínű, s különösen a "vezető" vármegye, Fehér esetében, hogy a 16-17. század fordulója körül, esetleg korábban is, már folyt protokollumvezetés (a cirkálások során mindenesetre készültek írásbeli határozatok). A folyamatos feljegyzések általában a 17. század első évtizedében indulnak, esetenként a fennmaradtnál néhány évvel korábbiak. Az alábbiakban számba vennénk a fennmaradt jegyzőkönyveket, két vármegye, Fehér és Hunyad kivételével: előbbi

¹¹ Ioan Lupuş: *Un tablou statistic al arhivelor judeţene şi orăşeneşti din Transilvania*. In *Revista Arhivelor*. I (1924-1926).

¹² Pescariu, Olivia: *Arhiva comitatului Cluj*. In *Revista Arhivelor*. (1962) nr. 1. 102-116. Kiss Andrei: *Forul dominal în Transilvania*. In *Revista Arhivelor*. XII (1969) 2 sz. 59-70.; David Prodan: *Judele satului jobăgesc în Transilvania*. In *AlII Cluj*. IV (1961). 217-235.; Kiss Andrei: *Comitatele, scaunele, districtele, prefecturile, preturile şi fondurile create*. In *Îndrumător în Arhivele Statului Judeţul Cluj*. I. Coord. Al. Matei, Îndrumătoare arhiviste 16. Buc, 1979. 143-163.

¹³ Kiss András: *A vármegyei filiális szék keletkezéséről*. In *Források és értelmezések*. Buk. 1993. 39-69.

levéltára 1849. januárjában Nagyenyeden megsemmisült, utóbbi aránylag késői, 18. századi.

1. Belső-Szolnok vármegye kifogástalan állapotban lévő, 1640-el kezdődő jegyzőkönyvei a a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál találhatók.

2. Doboka vármegye levéltára ugyan 1848-ban nagyrészt elpusztult, ám jegyzőkönyveinek egy 1640-1653 közötti töredéke, nem tudni, milyen úton, a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltárába került, s ma a Magyar Országos Levéltár őrzi¹⁴. A 200 oldalnyi, meglehetősen rossz állapotban lévő töredék tudomásunk szerint restaurálás alatt van.

3. Kolozs vármegye protokollumainak sorozata 1605-el kezdődik, a Román Országos Levéltár (a továbbiakban ROL) Kolozs Megyei Igazgatósága őrzi, jelenleg hozzáférhetetlen, mivel mikrofilmzés céljából a bukaresti központba szállították.

4. Küküllő vármegye jegyzőkönyvei az 1624-es esztendővel kezdődően maradtak fenn, információink szerint az 1940-es években még megvoltak, azóta nyomuk veszett. Pál-Antal Sándor levéltáros tájékoztatása szerint a ROL Maros Megyei Igazgatóságánál egy, minden bizonnyal az említett protokollumokból származó lap található.

5. Torda vármegyének a ROL Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött közgyűlési- és törvénykezési jegyzőkönyvei csonkán, egy 1607-es per második részével kezdődnek. Az 1881-es levéltári jelentés szerint a kezdő évszám 1602, az adat pontossága ma már ellenőrizhetetlen, bizonyos azonban, hogy a protokollum vezetése 1605-ben már megindult, hiszen a vármegye az 1608. februárjában cirkálásra kirendelték élelmére ugyanazt rendeli, mint 1605-ben, s ez a határozat, a feljegyzés szerint, a protokollumban látható.¹⁵

A kiadás módja A magyarországi gyakorlattól eltérően a protokollumok teljes szövegű közlése mellett döntöttünk, több okból is: az erdélyi vármegyei jegyzőkönyvek 80-90%-ban magyar nyelvűek, a latin nyelvű bejegyzések pedig, kevés kivétellel, típuszövegek, nyelvi és olvasási nehézségek tehát nem merülnek fel. Az anyanyelvűségből fakadóan a bejegyzések, pl. Torda és Belső-Szolnok vármegye esetében, az előbeszédhez hasonlóan elevenek és meglehetősen bőbeszédűek, a peres felek panaszkodásakor mesélnek, apró életképeket festve pl. a vásári sokaságról, a falusi duhajkodó legényekről. A regesztázással éppen ettől az életszerűségtől fosztottuk volna meg a szöveget. Ugyanakkor, sajnálatos módon, meg is engedhetjük a teljes szövegű kiadás "fényűzését", hiszen, amint a fentiek mutatják, a magyarországi vármegyékkel összevetve meglehetősen kevés forrással kell számolnunk, s belátható időn belül a kiadás befejeződhet.

A vármegyei jegyzőkönyvek forrásértéke. Az eddigi kutatásokat a statutumok elsőbbsége jellemezte, s ezek, valamint az országgyűlési határozatok,

¹⁴ Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, F 25 Miscellanea. Az anyag a Trócsányi által az Erdélyi kormányhatósági levéltárak-ban megadottal szemben 13 esztendő feljegyzéseit tartalmazza.

¹⁵ *Torda vármegye közgyűlési- és törvénykezési jegyzőkönyvei I.* (Nr. 5) 21. Torda vármegye levéltára, ROL Kolozs Megyei Igazgatósága.

Approbata-beli előírások alapján került bemutatásra az intézmény szervezete, működése anélkül, hogy a protokollumok konkrét adataival összevetve ellenőrizték volna, ezek milyen mértékben váltak gyakorlattá. Ami pedig az Approbata cikkelyeinek évtizedekkel korábbra való visszavetítését illeti, már az első szűrőpróba-szerű összevetéskor kiderült, a 17. század első felére ezek nem érvényesek. A ma kutatóira hárul tehát az a feladat, hogy a kiadásra való előkészítés során – az elődök érdemeinek elismerése mellett – ezt az ellenőrzést elvégezze, s a korábbi eredményeket igazítsa.

A protokollumok természetesen elsősorban a vármegye „önkormányzatára” és bírósági gyakorlatára vonatkozóan tartalmaznak adatokat, ez utóbbiaktól azonban nem csak a vármegyei bíraskodás részletes feltárása várható, hanem a meglehetősen kevésbé ismert legfelső fórum, a fejedelmi tábla működésének, hatáskörének tisztázása is. Az előbbieket mellett a jegyzőkönyvek társadalomtörténeti szempontból is felbecsülhetetlen értékű források, hiszen az igen gazdag és megbízható család-és birtoktörténeti adatok alapján a vármegye társadalmi képe is igen részletesen megrajzolható. Sajnálatos, hogy újabban ezeket sem kutatták.

A kiadás befejeztével tehát egy olyan, mindeztidáig meglehetősen mellőzött forráscsoport válik könnyen hozzáférhetővé a szakemberek számára, melyek alapján nem csak a vármegyei intézmény működése, illetve egyes vármegyéek története, vagy az erdélyi fejedelemségkori bírósági gyakorlat ismerhető meg alaposan, hanem a szintén kiadásra való előkészítés alatt lévő királyi könyvekkel, hiteleshelyi jegyzőkönyvekkel, illetve a már kiadott Erdélyi Országgyűlési Emlékekkel együtt megteremtődik egy olyan forrásbázis, amely alapján a fejedelemség történetének fehér foltjai jórészt megszüntethetők.

On the Edition of the County-Proceedings of the Transylvanian Principality

(Abstract)

The present study is a research-report on the edition-work of the county-proceedings and on the methodological aspects of this source-publishing work, initiated by Zsigmond Jakó and András Kiss in 1999, and carried out by the latter and the author. The county-proceedings were rather neglected by the scholars so far, in spite of the fact, that they represents a valuable source-group for the history of the Transylvanian Principality. They are not only direct sources on the functions of the given counties, but also they have significant relevance on the central institutions. Neglecting the source group of the county-proceedings, therefore, caused a great number of unanswered questions on the administrative and juridical history of the Transylvanian Principality.

A short review is given on the Hungarian and Transylvanian – Hungarian and Romanian both – literature regarding the history of the counties and the related institutions. Furthermore, a short account is given on the existing sources, presenting the quantitative and qualitative state of the county-proceedings of Belső Szolnok (Solnoc Interior), Doboka (Dobăca), Kolozs (Cluj), Torda (Turda), and hopefully the lost and not destroyed of Küküllő (Târnava). In contrast to the Hungarian practice, the proceedings are published in full length and not in extracts. This usage is supported by the relative small quantity of the sources and their language: they are Hungarian in 80-90%, and the remaining part is Latin – mostly frequent formulas.

The county-proceedings have significant information not only on the administrative and juridical history, but also on the economic and social structure of the given counties. In fact, the data contained by this source group might be relevant for a number of additional study-field, such as ethnography and linguistics.